

Л.І. Горенко

ГЕНЕРАЛЬНА ВІЙСЬКОВА МУЗИКА XVII–XVIII СТ.: ІСТОРІЯ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЙНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

У статті висвітлено роль гетьмансько-старшинської верстви у формуванні та розвитку культурно-музичного життя в Україні другої половини XVII–XVIII ст. Розглянуто діяльність представників цієї верстви у царині музичної освіти та культури в Україні, особливості її музичного побуту та культурно-мистецьких зв'язків в Україні та за її межами. До репрезентативної сфери суспільно-політичного та культурно-музичного життя козацько-гетьманської держави також належала діяльність військових музикантів і, насамперед, генеральної військової музики. Гетьмани та старшина виступили охоронцями національної музичної культури, здійснили визначний вплив на її подальший розвиток.

Ключові слова: гетьмансько-старшинське середовище, культурно-музичне життя, осередки національної культури, музичний побут, генеральна військова музика, військові музиканти, культурно-музичні зв'язки, козацька барокова музична культура.

До актуальних питань дослідження геополітичного та соціокультурного життя Лівобережної України другої половини XVII–XVIII ст. та життєдіяльності гетьманату належить історія, структура та функціонування Генеральної військової музики, яка була структурним підрозділом центральної установи гетьманської адміністрації – Генеральної військової канцелярії. Як і Генеральна військова канцелярія, вона розташовувалася при резиденції гетьмана, тому перебувала в різні часи у Чигирині, Черкасах, Гадячі, Батурині, Глухові. Генеральна військова музика знаходилася у розпорядженні гетьмана і була складовою цивільного й військового життя козацько-гетьманської держави.

У своїх працях М. Багалій, О. Лазаревський, М. Маркевич, О. Рігельман, О. Шафонський, К. Харлампович та інші дослідники частково подають факти щодо функціонування генеральної військової музики при гетьманському дворі, зокрема, у Глухові. Також ці поодинокі факти є в ґрунтовних дослідженнях В. Борисенко, В. Дядиченко та ін. Особливого значення набувають щоденники генерального хорунжого та М. Ханенка та генерального підскарб'я Я. Маркевича, де зафіксовані численні згадки щодо участі військових музикантів у суспільно-політичному житті та побуті гетьмансько-старшинського середовища. Цій темі присвячено окремі підрозділи академічного видання «Історія української музики» (К., 1989, Т. 1) та «Історія української музики» Л.П. Корній (Київ – Нью-Йорк, 2001, Т. 1). Серед пріоритетних документальних джерел з цієї тематики є архіви Інституту рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського та ЦДІАК України в м. Києві [5; 6; 7; 8; 16; 27].

Враховуючи на вище викладене, метою статті є наступне: на основі комплексного аналізу опублікованих та нововиявлених архівних матеріалів охарактеризувати Генеральну військову музику, історію творення, структуру та функціональне призначення, а також її роль гетьмансько-старшинського середовища у формуванні культурної політики тогочасної Української держави. Означена мета дослідження зумовила відповідну сукупність основних завдань: розкрити значення гетьмансько-старшинської верстви у формуванні та становленні національної культури, зокрема, професійного музичного мистецтва другої половини XVII–XVIII ст. в Україні; висвітлити значення гетьмансько-старшинського середовища у становленні та розвитку форм культурно-музичного життя в Україні як складової національної культури цієї доби; реконструювати форми діяльності військових музичних осередків (зокрема, Генеральної військової музики) як ознаки культурно-музичного життя Лівобережної України другої половини XVII–XVIII ст. Підготовка та опрацювання матеріалів статті здійснювалося з урахуванням загальнонаукових принципів об'єктивності, історизму, всебічності, наступності та дослідницької повноти. У процесі роботи над даною статтею застосовувалися наступні методи дослідження: соціологічний, культурологічний, метод реконструкції, аналізу і синтезу, методи вивчення архівних джерел та історико-документальної літератури.

Як відомо, відзнакою і атрибутом військової та цивільної влади гетьмансько-старшинського уряду в Україні XV–XVIII ст. були військові (державні), полкові та сотенні клейноди. Військові (державні) клейноди дарували і вручали українським гетьманам у XVI–XVII ст. польські королі, у XVIII ст. – російські імператори. Атрибутами гетьманської влади з XVI ст. були булава, бунчук, прапор і печатка. До клейнодів також належали музичні інструменти: литаври (литаври, котли або барабани) і труби. Перелік і порядок зберігання клейнодів регламентовано у Глухівських статтях (ст. 11), укладених між козацькою старшиною і гетьманом Дем'яном Многогрішним та московськими послами 3.III.1669 р. в Глухові, де зазначено, що у військо до гетьмана «присланні клейноты, знамя, булаву, печать, литавры», які наказувалося «держать в береженью» [10, Т. 3, 251; 12, 111]. У «Коломацьких статтях» (ст. 6), укладених на договірних умовах між козацькою старшиною і гетьманом І. Мазепою з московським урядом 25.VII.1687 р., оголошено: «Старшине и войску Запорожскому обираеть Гетмана по их правамъ», а також щоб «даны были Гетману и войсковые клейноты: знамя, булава, печать и литавры» [4, 111; 10, Т. 3, 302].

В історичних та архівних документах XVII–XVIII ст. згадується урочистий ритуал обрання

гетьмана («публикации на чин гетьманства») та вручення йому клейнодів, серед яких були музичні інструменти: литаври та барабани. Одну з перших згадок датовано за часів гетьманування П. Сагайдачного: «Король Владислав дал литавры и знамёна козакам, а Гетману булаву» [10, Т. 5, 19]. 19 лютого 1649 р. гетьману Б. Хмельницькому «вручено клейноды, булаву, впереди гремели литавры и барабаны (подобно театральному представлению)» [10, Т. 1, 214–215]. Військова музика козацько-гетьманської держави вперше згадується у серпні 1657 р., за часів правління гетьмана Б. Хмельницького: 7.VIII.1657 р. гетьман «вручил Юрию [Хмельницькому] клейноды, печать, дела и документы». Новообраний гетьман за стародавнім звичаєм «прикрыт был шапками и при грое орудий провозглашён в своём сани; музыка гремела по городу [Чигирине]» [10, Т. 1, 386]. В історичних документах згадуються «знамёна, пушки, литавры, барабаны, бунчук и печать войсковая», які належали гетьману Івану Виговському [12, 10–11]. На раді в Глухові 3 березня 1668 р. було обрано гетьманом Дем'яна Многогрішного: «Князь Ромодановский вручил новоизбранному в Хетманы Демьяну Игнатову булаву и все знаки Хетманские, как то: бунчук, знамя, литавры и прочее, и жалованную грамоту царскую; а при том прежние статьи» [12, 111]. 25 липня 1687 р. відбулася козацька рада на р. Коломак, де обурена невдалим походом на Перекоп козацька старшина позбавила І. Самойловича гетьманства й обрала гетьманом Івана Мазепу. Було укладено договірні умови з московським урядом – Коломацькі статті. Як описують свідки подій, після обрання відбулася «литургия», а також повідомлено, що «клеиноды пришлют Государи гетману новому» [10, Т. 2, 311, 313]. Як повідомив М. Маркевич, «1708, Ноября 6 дня, на Раде, в Глухове» відбулося обрання гетьманом Івана Скоропадського, якому була вручена «грамота про оглашеніє жалованія, так же обещано прислать войсковые клеиноты: пернач, бунчук, знамя, литавры и трости кошевому атаману и судде, которые потом посланцам их вручены были» [10, Т. 4, 292–293]. З 1708 р., коли Глухів став столицею Лівобережжя, ритуал обрання гетьмана відбувався на центральній площі міста, поруч Миколаївської церкви.

Під час урочистого ритуалу «публикации на чинъ гетманства», залучали генеральних та полкових військових музикантів. Наприклад, церемоніал призначення гетьманом Данила Апостола відбувся у Глухові 1 жовтня 1727 р., в неділю. На наступний день (2 жовтня 1727 р.) Ф.В. Наумов повідомив у донесенні «о избраніи в Гетманы миргородского полковника Данила Апостола, с приложением подлинной его присяги; обирали в Глухове в Николаевской церкви и клеиноты: булава, знамя, печать и литавры Ему новообранному Гетману отданы» [10, Т. 2, 594–

595; Т. 4, 382; 13, 89; 5, арк. 289–289 зв., 292]. Як повідомляє в «Истории Малороссии» М. Маркевич, «вступление на уряд Гетманский» К.Г. Розумовського відбулося 22 лютого 1750 р. в Глухові «на площади между церковей Троицкой и Николаевской». Були присутні: генеральна та військова старшина, бунчукові товариші, малоросійське шляхетство; митрополит Тимофій Щербацький, три єпископа і архіандрит Печерський Іосиф Оранський, а також російський сановник Гендриков. «Со двора Гендрикова выехало 16 компанейцев; за ними Гетманские войсковые музыканты, за ними секретарь Коллегии Иностранных дел Степан Писарев; в карете в шестью лошадыми он вѣз на серебряном блюде Царскую Грамоту. Перед каретою играла музыка и полки преклонили знамёна; потом несли клеиноды три бунчуковых товарища (в том числе Гамалея): белое знамя с Двухглавым орлом, пожалованное П. Апостолу Петром II; за ним шёл генеральной хорунжий Я. Маркович с Н. Ханенком» [10, Т. 2, 637].

Військові музиканти супроводжували гетьманів та гетьманський уряд під час службових поїздок до Москви та Петербургу. В історичних та архівних джерелах згадуються поїздки гетьмана І. Мазепи (1689 та 1705 рр.) до Москви [1, 159; 4, 133; 15, 324]; дипломатичні посольства гетьмана І. Скоропадського (1718 та 1722 рр.) до Москви [16, арк. 2–3 зв.]; гетьмана К. Розумовського у Петербурзі (1756–1757 рр.) та Москві (1762–1763 рр.) [16, арк. 2–3 зв.; 17, арк. 2–5 зв.; 17, арк. 3, 60–61; 18, арк. 1–3 зв., 7–8; 19, арк. 2–3; 20, арк. 1–1 зв.; 21, арк. 2–5]. В усіх цих заходах брали участь військові музиканти. До складу Генеральних військових, як і полкових військових музикантів, належали: трубачі (тренбачі, трембачі), сурмачі та довбиш (литаврщик, летаврщик). Трубачі і сурмачі грали га трубах і сурмах, а довбиш бив палицями у казани (литаври). Очоловав військових музикантів отаман, який також був виконавцем, найчастіше – трубачем. В архівних документах згадується Максим Якубський – отаман Генеральної військової музики протягом 1722–1723 років, яка «состояла при гетмане П. Полуботке» [9, Т. 2, 292–293] та Яків Смеловський – отаман (й, одночасно, тренбач) Генеральної військової музики у 1751–1757 рр. [22, арк. 4–4 зв.; 23, арк. 2–2 зв., 4 зв.–10]. Також документи свідчать, що у Глухові знаходилися «особливі квартири», де мешкали працівники Генеральної військової музики [21, арк. 2–5; 17, арк. 2–5 зв.; 24, арк. 3; 16, арк. 2–3; 18, арк. 2–3; 20, арк. 1–1 зв.].

Кількісний склад Генеральних військових музикантів був різний: від 2 до 8 осіб. В архівних документах виявлено відомості про склад Генеральної військової музики лише за часів правління гетьманів П. Полуботка (1722–1724 рр.) та К. Розумовського (1750–1764 рр.).

Так, у 1722–1723 рр. Генеральна військова музика, яка «состояла при гетьмане П. Полуботке», нараховувала вісім виконавців: 5 трембачів, 2 сурмачі й довбиш [8, арк. 424 зв.–425; 9, Т. 2, 292–293]. Значні зміни у комплектуванні та фінансовому забезпеченні Генеральної військової музики наступають за доби правління гетьмана К. Розумовського. Ще у 1751–1752 роках Генеральна військова музика комплектувалася традиційно із вітчизняних фахівців і була у складі семи виконавців: 4 трембачів (Яків Смеловський – отаман, Андрій Білевський, Моїсей Старський, Онуфрій Ласкевич), 2 сурмачів (Василь Дембровський та Іван Мартинов) й довбиша (Яків Довбошенко) [22, арк. 4–4 зв.; 23, арк. 2–10]. Деякі з музикантів перебували довготривалий термін, як наприклад, понад 23 роки довбиш Корній Шпаковський (пом. 21.01.1753 р.). У 1754–1756 рр. «при Генеральной войсковой музыке состояли трембачей 4 человека» [22, арк. 4–4 зв.], а з 1757 р. службу при Генеральній військовій музиці відбували тільки два музиканти: отаман Яків Смеловський «да еден трубач» [22, арк. 4–4 зв.]. Отже, протягом 1752–1756 років простежується закономірність до зменшення кількості штату Генеральної військової музики. Це пов'язано з тим, що поряд з існуванням Генеральної військової музики, на початку 60–х років XVIII ст. Кирило Розумовський здійснив нове комплектування гетьманських військових музикантів.

Штат Генеральної військової музики поповнювали із полкових військових музикантів. Наприклад, Генеральною військовою канцелярією 25.VII.1723 р. відправлено указ Стародубському наказному полковнику [Березовському] «о присылке двух трембачов при полковой музыке тамошней найдующихся, а іменно Остапа да Лаврена» для «определения их на место отбулых музык в здешней войсковой музыке» [8, арк. 412]. Ласкевич Онуфрій – тренбач «войсковой музыки» Київського полку переведений «за сыском к той службе» до Глухова, де 3.VI.1751 р. був зарахований до Генеральної військової музики [25, арк. 2–5]. У березні 1752 р. «прислан з полковой Переяславской канцелярії» до Глухова Матвій Булавка і 23.III.1752 р. «определён тренбачем при Генеральной войсковой музыке» на місце тренбача Мойсея Старського, який «отставлен от должности» [23, арк. 2–2 зв., 4–10]. Тренбач військової музики Полтавського полку Микита Татаринов, згідно з ордером гетьмана К. Розумовського, 11.VIII.1757 р. «определён к такой же должности в Генеральную войсковую музыку» і переведений до Глухова [22, арк. 2–3].

Серед «служителів» Генеральної військової музики були такі, що мали великий стаж роботи. Наприклад, довбиш Корній Шпаковський перебував на службі понад 23 роки (1731–1753 рр.), можливо й

більше [23, арк. 2–10; 22, арк. 4–4 зв.]. Працівники Генеральної військової канцелярії та Генеральної військової музики виконували особливі доручення гетьмана, як наприклад: проводили набір та апробацію співаків в Україні для відрядження їх до Придворної імператорської капели у Петербург. Музиканти, що перебували на службі у Генеральній військовій музиці, користувалися пільгами, оскільки їх служба прирівнювалася до військової, а земельні володіння знаходилися «в ведомстве гетманском». На період служби зберігалася право володіння будинком, розташованим на території тогочасної Лівобережної України. Будинок, що належав військовому музиканту та родина або родичі, які мешкали у ньому, звільнялися від усіх «посполитих повинностей». Приміром, 1.VII.1731 р. Генеральною військовою канцелярією «дан универсал Григорию Полтавшенку, тренбачу музыки войсковой Енеральной», щоб «дом его» у селі Циблях (Переяславської другої сотні, Переяславського полку) «в квартиру неотвожено», а також брата «его сводного» Данила Полтавшенка, який мешкає «в том дому освободить от всех посполитых повинностей» [6, арк. 525].

Серед «служителів» Генеральної військової музики були й такі, що мали млини, винокурні, лавки тощо, тому музиканти неодноразово зверталися до гетьмана про надання охоронних універсалів. Так, литаврщик Генеральної військової музики Максим Солянников упродовж 1761–1762 рр. клопотав перед гетьманом К. Розумовським «об возвращении отобранной в Глухове крамной лавки войсковым товарищем Якимом Мазденем», яка дісталася йому від діда. Відповідним ордером гетьмана К. Розумовського «лавка отдана в прежнее владение означенному летаврщику Максиму Солянникову» [21, арк. 2–5].

Утримання Генеральної військової музики вимагало значних фінансових витрат і відбувалося за підтримки гетьманів. За часів правління перших гетьманів Української козацько-гетьманської держави (Б. Хмельницького, Ю. Хмельницького, І. Виговського) відомості про джерела фінансування Генеральної військової музики не виявлено. З початку 80–х років XVII ст. на її утримання, як і генеральної артилерії, були виділені маєтності в Ніжинському полку. Як повідомляє О. Лазаревський, відповідно до гетьманських універсалів Дем'яна Многогрішного (один з яких 1671 р.) та Івана Самойловича, Генеральна військова музика до 1708–1709 рр. утримувалася на грошові збори з с. Нових Млинів та його присілків (Пекарьова, Кнутів, Костирьова, Рижків) [4, 133; 9, Т. 2, 292–293]. За часів гетьмана Івана Мазепи, з розгалуженням державно-адміністративного апарату, за веденням старшиною, магістратами і ратушами своїх господарств, а також на утримання генеральної

музики, на жителів «вільних» військових сіл накладалися додаткові податки, були введені нові повинності (т. зв. «стації» – натуральні побори борошном, продуктами та грішми, які стягувалися з податного сільського населення, а також міщан на утримання урядовців, війська). Так, жителі м. Варви Прилуцького полку в 1744 р. згадували, що «на ратуш никаких денежных и хлебных поборов не собиравось, только за гетманов бывших Мазепы и Скоропадского побор был (кой назывался стациею) на гетманскую музыку» [2, 173].

Протягом XVIII ст. відбулися суттєві зміни, що позначилися на структурі та діяльності Генеральної військової канцелярії і, насамперед, Генеральної військової музики. У 1720 р. грамотою Петра I від 28 листопада її позбавлено управління фінансовими та судовими правами, а через рік (14 листопада 1721 р.) у Глухові створено військову і судову канцелярії. В архівних документах цього періоду (після смерті гетьмана І. Скоропадського 3.VII.1722 р.) зберігаються численні скарги працівників Генеральної військової музики до гетьманів про затримку або взагалі не виплату за декілька років «денежного и хлебного жалования». Так, у вересні 1722 р. Максим Якубський, отаман Генеральної військової музики «со всем своим товариством» клопотав перед гетьманом П. Полуботком «о выдаче надлежащего жалования» [9, Т. 2, 293]. Про непевне матеріальне забезпечення оркестрантів і про ставлення до них військової старшини промовисто свідчить скарга: «Як прийшли ми все до пана Андрея Кондзеровского («маршалка» гетьманского двору І. Скоропадского) со всем своим товариством, и стали у него упоминатися своего заслуженного, который не только милосердия своего не показал о нагороде нам належитого датку, а навел ещё всех конфудувавши, товарища нашего, Остапа, в щеку ударил» [9, Т. 2, 292–293; 6, арк. 572 зв.]. За часів правління гетьмана Д. Апостола (1727–1734 рр.) відбулося посилення розподілу коштів військового скарбу з боку російського уряду, а також визначено порядок виплати військовим музикантам. У Ст. 7 «Рішительних пунктів», наданих гетьману Д. Апостолу (27.VII.1728 р.), регламентовано: «Собранная в скарб войсковой сумма упортеблялась на плату, и барву войску охотному и жолдакам; на Енеральную Артиллерию, на Канцелярию Енеральную и судовую, на музыку войсковую и на прочие в монарших интересах войсковые потребности и расходы» [10, Т. 3, 359–360]. Але питання щодо фінансування військових музикантів не були вирішені. Про це свідчить «прошення» військових музикантів Гадяцького полку, подане у 1729 р. гетьману Д. Апостолу: «Просим на нас, рейментарского респекту в том, что мы нижей подписанные, в полку Гадяцком найдучись, в

службе музыки войсковой, за тую службу денгами и провиантов, як прежде обыкновенно бывало, за сем годов не получали» [9, Т. 2, 293]. За часів Правління Гетьманського уряду (1734–1750 рр.) на території Лівобережжя відомості про фінансування генеральної військової музики також відсутні. У добу правління гетьмана К. Розумовського (1750–1764 рр.) фінансування Генеральної військової музики відбувалося із Скарбу військового (Генеральної скарбової канцелярії), а забезпечення гетьманських військових музикантів – із Домової (Економічної) канцелярії гетьмана К. Розумовського, яка містилася у Глухові.

Усі працівники Генеральної військової музики (атаман, тренбачі, сурмачі та литавщик), як військові служителі, отримували «годовую зарплату» («жалование денежное и хлебное»), а також одяг («мундир»). «Денежное жалование» видавалося в кінці поточного року із Скарбу військового [6, арк. 572 зв.]. Сума «жалования» не була постійною і залежала від прибутку, що надходив до військового скарбу. Як повідомлено із доношення отамана Максима Якубського, за часів правління гетьманів І. Скоропадського (1708–1722 рр.) та П. Полуботка (1722–1724 рр.) «денежное жалование» Генеральним військовим музикантам у 1722 р. «100 руб. за един год, за другой по 10 талерей борошенных денег», а також видавалася «барма» (або «барва») [9, Т. 2, 292–293]. За роки правління гетьмана Д. Апостола (1727–1734 рр.) в архівних документах згадуються лише «тренбачи музыки войсковой Енеральной» (1731 р.), яким «видано денежного и хлебного жалования з скарбу воскового» [6, арк. 572 зв.]. Декілька фінансових документів виявлено за доби правління гетьмана К. Розумовського (1750–1764 рр.). Так, за період служби з 1 січня 1751 по 1 січня 1752 рр. один із працівників Генеральної військової музики (тренбач Онуфрій Ласкевич) отримав «денежного жалования 8 рублей» [25, арк. 2–5]. Відповідно до контракту з 24.02.1752 по 1.03.1755 рр., іноземні військові музиканти (Й. Ганнаур, С. Гейн, В. Лоренц, А. Тіц та капельмейстер Вольф) отримували «во окончании каждого месяца по 20-ти рублей» (що складало «240 руб. в год») [26, арк. 1–2 зв., 4–13 зв., 16–16 зв., 18–23 зв.; 27, арк. 2–3, 5–7]. «Нововыученным» українським трубачам І. Колесничевському, Г. Кореневському, С. Макушинському, В. Харченку та литавщику М. Соляникову, які з 19.IX.1755 р. зараховані «войсковыми гетманскими музикантами», було «определено производить в год жалование каждому по 50 руб., и платье в 39 руб.», а під час перебування за межами України «выдавати всякому на харчи в месяц по 4 руб. из суммы Скарбу войскового» [21, арк. 2–5; 17, арк. 2–5 зв.; 24, арк. 3, 60–61; 16, арк. 2–3 зв.; 18, арк. 1–3, 7–8; 19, арк. 2–3; 20, арк. 1]. «Хлебное жалование», яке

нараховувалося щомісяця, музиканти одержували натурою (борошном) або грошима («борошеними грошима», «кормовими грошима»), а також продуктами (сало, риба, сири, вино, олія, сіль тощо). Крім того, на Паску військовим музикантам видавався одяг («барма» або «барва»). Гроші на «барву» сплачувалися «з козацьких грошей», що збиралися на музикантів [4, 436]. В архівних документах 20-х років XVIII ст. згадується, що за часів правління гетьманів І. Скоропадського, П. Полуботка та Д. Апостола військовим музикантам видавали також мундир. За часів правління гетьмана К. Розумовського у 1752–1755 рр. іноземним військовим музикантам (С. Гейну, Й. Ганнауру, А. Тіцу; В. Лоренцу та Вольфу) видано спеціальний мундир німецького зразка («будничное и праздничное платне»), який вони отримували раз на два роки [17, арк. 2–2 зв., 3–4 зв.]. Подібні мундири німецького зразка носили й гетьманські військові музиканти І. Колесничевський, Г. Кореневський, В. Харченко, П. Рокоча, С. Макушинський, П. Голубовський, М. Соляников, які протягом 1755–1763 рр. перебували «при доме» гетьмана К. Розумовського у Москві. Крім того, відповідно до ордеру (від 13.XI.1756 р.) К. Розумовського до Похідної військової канцелярії, наказано виділити кошти у сумі 61 руб. «для исправления означеннымъ четыремъ трубачамъ и летаврицику волчихъ шуб», які наказано «впредь носить обережениемъ на долгие времена и осмотрительно» [17, арк. 3–4 зв.]. З 1763 р., здійснюючи військову реформу, гетьман і генерал-фельдмаршал К. Розумовський запровадив у всіх полках Лівобережної України мундир одного кольору й «одного польскаго недлиннаго покроя: верхний суконный жупанъ, тёмно-синий с красными отворотами, красными кругленькими польскими обшлагами, а по краямъ на полахъ и внизу красного сукна узенькая опушка; полукафтаны белое суконное и штаны белые суконные же польские. Жупан и полукафтаны длиною были по колена; кушакъ красный штаметовой, шапка польская низкая, во всяком полку разнаго цвета с черным овчинным околышком; плащи синие, ружья и сабли гусарские, пики и седла козацкие» [13, 66].

Як свідчать документи, у козацькому війську при гетьмані знаходився священик (дяк), який виконував різні функції, навіть дипломатичні. Наприклад, при гетьмані Ю. Хмельницькому був дяк, якому «плачено жалованье 50 руб. в годъ» [10, Т. 1, 342]. У гетьмана Івана Брюховецького перебував на службі дяк Іван Михайлов [10, Т. 3, 206]. На початку XVIII ст. в українському війську було введено посаду військового капелана (священника). За гетьманства І. Скоропадського цю посаду обіймав Мусій Бугаєвський, який у 1720 р. «определён при резиденции гетманской в звание войскового капеллянства» і залишався на цій посаді при

гетьмані Д. Апостолі до 1734 р. [9, Т. 2, 344; 4, 131]. На основі історико-документальних та архівних джерел реконструйовано біографічні відомості про М. Бугаєвського, окрім того, відомого українського співака, регента і педагога першої половини XVIII ст. Відомо, що бл. 1751–1753 рр. посаду військового капелана у Глухові обіймав Корнелій Юзефович – регент Глухівської капели гетьмана К. Розумовського [14, 484]. Із щоденника генерального підскарб'я Я. Марковича дізнаємося, що у нього на службі в 20–30-х роках XVIII ст. перебував дяк Олексій Хелкідозький, який виконував різні службові та особисті доручення [3, 72–74].

Невід'ємною частиною військового життя були походи, в яких брала участь Генеральна старшина. В 1723 р. в листуванні з російським урядом генеральна старшина посиляється на те, що за давнім звичаєм вона вирушала у похід з належними військовими клейнодами – прапором, литаврами («казаном»), артилерійським запасом, похідною церквою та військовим капеляном, а також у супроводі Генеральної військової музики. Так, протягом серпня-жовтня 1723 р. учасниками походу були вісім працівників Генеральної військової музики: п'ять тренбачів, два сурмачі та довбиш, а також військовий капелян, хорунжий і писар, 6 пушкарів, 6 армашів, 6 козаків «на палубах», коновал з ковалем, ритар зі шевцем «да при них козаков 25» [8, арк. 424 зв.]. На період походів Генеральна військова музика вирушала у складі Генеральної артилерії. Так, Генеральна артилерія, «выступившая в поход» (1738 р.), нараховувала наступне: «Корогва артиллерийская одна; летаври или котли – 1; пушок медных – 6; римар, швецъ, довбиш, писар, цилнорик, канцеляристы войсковые – 2» [9, Т. 2, 314].

У XVII–XVIII ст. формувалася система військових нагород в Україні. Вже на початок XVII ст. існувала традиція за військові подвиги нагороджувати особливою відзнакою – золотою шийною гривкою. Цей звичай відомий за доби Києво-Руської держави XI–XII ст. і згадується серед подій 1015 р. («Іпатіївський літопис»). У 1621 р., після перемоги козацького війська під Хотиним, гетьман П. Сагайдачний одержав щедрі нагороди від польського короля Сигізмунда III – золотий ланцюг, корогву, булаву. Після входження України до складу Росії на її території поширилася нагородна система, введена Петром I, який у 1698 р. заснував вищу нагороду Російської імперії – Орден Святого апостола Андрія Первозванного. У 1700 р. цим орденом був нагороджений за участь у російсько-турецькій війні (1699–1700) гетьман Іван Мазепа, пізніше – син генерального писаря Олександр Андрійович Безбородько (у 1785 р.), гетьман К. Розумовський та ін. До кінця XVIII ст. були засновані ордени Св. Катерини, Св. Олександра Невського (нагороджений гетьман

Д. Апостол, 1731 р.), Св. Георгія, Св. Володимира. Виключно за військові подвиги нагороджували орденом Св. Георгія. Кавалерами цього ордена були видатні полководці, українці за походженням Петро Котляревський, Василь Костецький, Василь Перовський та інші [12, 137].

Генеральна військова музика мала велике значення в суспільному й культурному житті столиці Лівобережної України – Глухові. Перш за все, вона супроводжувала найурочистіші події (обрання, від'їзд чи приїзд гетьмана тощо). Приміром, «Краткій журналъ о поездке гетмана Данила Апостола въ Москву» повідомляє, що 9 лютого 1728 р., під час від'їзду Д. Апостола з Глухова, його «проводжала старшина Малороссійская и когда выездил Его вел(ь)можность в дорогу, грала музыка войсковая, бито в котлы и стреляно з гармат» [7, арк. 1]. Очевидно, до таких подій залучали генеральну військову музику, а також полкових військових музикантів. У нововиявлених архівних документах описано церемонію зустрічі гетьмана Данила Апостола, прибувшого з Москви у Глухів 1 жовтня 1728 р. У діаріусі Генеральної військової канцелярії занотовано наступне: «О године одинадцатой зрана на резиденцию свою въ Глуховъ прибыль зъ присутствующими при Его Ясневелможности бунчуковыми и войсковыми товарищи Малороссійскихъ полковъ зъ некоторою старшиною полковою. Порядокъ въезду Его Ясневелможности въ Глуховъ состоялся при знамяхъ и музице войсковою отъ Глухова въ миле полтреть за селомъ Есманию; зъ корогвами при своихъ командахъ; булава несена была Стефаномъ Миклашевскимъ, бунчуковимъ товарищемъ. За каретою следовали при знамени знатные товарищи войсковые, а потомъ обозъ. Въезжающего Его Ясневелможность въ Глуховъ пушечною стрелбою и музикою войсковою вітано», потім разом із генеральною старшиною «вишовъ въ церковь Святого Николая на позднюю службу Божию», а також у церкву «внесена и читана Его Императорскаго величества Грамота жалованная, данная Его Ясневелможности на чинъ гетманства». Потім відбулося «молебное благодарение при музице войсковою и пушечною стрелбе оправлено». «По отправлении молебна, въ столовой избе многими приветствий Его Ясневелможность веншовано, где банкетомъ при музице войсковою и пушечною стрелбе целоденною охотою бавилися Его Ясневелможность зъ бунчуковыми товарищами и протчею старшиною полковою» [5, арк. 289–289 зв., 292; 13, 89]. 4 жовтня 1728 р. Генеральною військовою канцелярією відправлено «во все полки рейменту гетманского» універсал з копією імператорської Грамоти. В універсалі розпоряджено «о публикации той Грамоти при молебномъ пеніи и пушечною стрелбе» у всіх полках Лівобережної України [5, арк. 292].

Генеральна військова музика була невід'ємним учасником щоденних подій міста. Нашадок козацько-старшинського роду О.М. Маркович у незакінченій повісті «Малороссійская свадьба» описав, яку роль відігравала генеральна військова музика в культурно-громадському житті Глухова середини XVIII ст.: «На главной улице города Глухова, между ворот московских и киевских, построено было великолепное каменное здание в три этажа, украшенное многими статуями. Тут помещались: малороссійская коллегия, генеральный суд и другие присутственные места. В полдень, когда оканчивались занятия по присутствиям, выходила на балкон войсковая музыка и раздавались громкие звуки литавр и труб. Всё приходило в движение: чиновники и канцелярские служители и множество зрителей на улице, всё это смешивалось и говор заглушала иногда самую музыку. Все расходились потом обедать» [11, 8]. Цей факт можливо визначити як публічні концертні виступи за участю генеральних військових музикантів.

На основі дослідження історико-документальних та архівних матеріалів авторкою статті виявлено невідомі прізвища Генеральних військових музикантів, а також реконструйовано їх біографічні відомості. Серед них: атамани Максим Якубський (1722–1723 рр.) та Яків Смеловський (1751–1757 рр.); тренбачі Остап та Лаврен (1722–1723 рр.), Григорій Полтавченко (1731 р.); Андрій Белевський, Мойсей Старський (1751–1752 рр.); Матвій Булавка (1752 р.), Онуфрій Ласкевич (1751–1753 рр.), Микита Татаринів (1757 р.); трубачі Яків Рокоча, Павло Голубовський, Ілля Колесничевський, Григорій Кореневський, Стефан Макушинський, Василь Харченко (1757 р.); сурмачі Василь Дембровський, Іван Мартинов (1751–1752 рр.); довбиш Корній Шпаковський (1731–1753 рр.) та Яків Довбошенко (1751–1752 рр.); литаврщик Максим Солянников (1757 р.), а також іноземні військові музиканти трубачі Антоній Тиц, Йозеф Ганнаур, Себастьян Гейн, литаврщик Вяцеслав Лоренц та капельмейстер Вольф (1751–1755 рр.).

Загалом, в умовах козацько-гетьманської держави другої половини XVII–XVIII ст. створилися сприятливі умови для розвитку військової музики, функціонування якої належало до етикету представників гетьмансько-старшинського стану. Генеральна військова музика набула суспільно-політичного та культурно-мистецького значення, складала частку культурно-музичного життя тогочасної України. Гетьмансько-старшинська верства успадкувала і формувала мистецькі смаки й національні традиції, створила умови та забезпечила професійний розвиток військової музичної культури в Україні доби Гетьманщини, яка набула національних ознак (продовжені військові традиції давньоруського

князівства, застосовувалися як традиційно військові, так і народні музичні інструменти; плекалися національні фахівці, виконувалися твори вітчизняних авторів та народний репертуар, проявлено риси козацької барокової культури тощо). Після скасування козацько-гетьманської держави (1764 р.) традиції та форми діяльності військової музики збереглися як галузь культурно-музичного життя в Україні і діяли протягом кінця XVIII – середини XIX ст. У подальших дослідженнях необхідно розширити коло історико-документальної літератури та архівних джерел з метою поглиблення соціокультурних зв'язків тогочасної військової еліти з урахуванням культурологічних процесів доби України-Гетьманщини та постгетьманщини.

Посилання

1. Багалій Д.І. Український побут козацької старшини XVII–XVIII ст. / У кн. : Багалій Д.І. Історія Слобідської України / [Передм., комент. В.В. Кравченка] / Дмитро Іванович Багалій. – Харків, 1993. – С. 162–175.
2. Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / Борисенко В.Й. – К.: Наук. думка, 1986. – 263 с.
3. Горенко-Баранівська Л.І. Музичний побут гетьмансько-старшинського середовища другої половини XVII–XVIII ст. в Україні / Горенко-Баранівська Лариса Іванівна // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського «Музичне виконавство». – К., 2000. – [Вип. 14]. – [Кн. 6]. – С. 67–76.
4. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / Дядиченко В.А. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 532 с.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі : ІР НБУВ), ф. І, од. зб. 53762 (Лаз. 13/1). [Книга перша], арк. 140–339 зв.
6. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 53763 (Лаз.13/2), арк. 465–645.
7. ІР НБУВ, ф. VIII, од. зб. 162, м/80. Кратки(й) журналъ о пое(з)де в Москву Ясневелмо(ж)но(г)о Его милости П(а)на Дані(и)ла Апостола войск Его Императо(р)ска(г)о величества Запоро(ж)ских обох сторон Днепра гетмана, 85 л.
8. ІР НБУВ, ф. І, од. зб. 66720 (Лаз.), арк. 351–446 зв.
9. Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии: материалы для истории заселения, землевладения и управления / Лазаревский А.М. // [В 3-х томах]. – Киев. – [Т. 1 : Полк Стародубский]. – 1888. – 470 с. ; [Т. 2 : Полк Нежинский]. – 1893. – 521 с. ; [Т. 3. : Полк Прилуцкий]. – 1902. – 426 с.
10. Маркевич Н. История Малороссии / Маркевич Николай. – [В 5-ти томах]. – М., 1842–1843. – Т. 1, 1842. – 387 с.; Т. 2, 1842. – 673 с.; Т. 3, 1842. – 598 с.; Т. 4, 1842. – 499 с.; Т. 5, 1843. – 345 с.
11. Маркович А.М. Малороссийская свадьба. Неоконченная повесть из жизни малорусской старшины половины XVIII века / Маркович А.М. // Киевская старина. – 1897. – Т. 56. – № 3. – С. 1–16 (Прил.).
12. Ригельман Ал. Летописное повествование о Малой Россіи и ея народе и козаках вообще / Ригельман Ал. – М., 1847. – 250 с.
13. Шафонский Аф. Черниговскаго наместничества топографическое описание съ краткимъ географическимъ и историческимъ описаниемъ Малой Россіи, из частей коей оно наместничество составлено / Афанасий Шафонский. – К., 1851. – 358 с.
14. Ханенко Н. Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка (1727–1753 гг.) / Николай Ханенко // Прилож. к ж-р

Киев. старина. – К. : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1884. – 524 с.

15. Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / Харлампович К.В. – Казань, 1914. – Т. 1. – 878 с.

16. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі: ЦДАК України), ф. 269. оп. I, спр. 2275, арк. 1–1 зв.

17. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 3442.

18. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 4440.

19. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 4455.

20. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 1724.

21. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 3882.

22. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 2506.

23. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 1026.

24. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 4133.

25. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 997.

26. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 1547.

27. ЦДАК України, ф. 269, оп. I, спр. 1693.

Горенко Л.І. Генеральная военная музыка XVII–XVIII ст.: история, структура и функциональное назначение

В статье отображена роль гетманско-старшинской среды в формировании и развитии культурно-музыкальной жизни в Украине второй половины XVII–XVIII ст. Раскрыта деятельность представителей этого сословия в сфере музыкального образования и культуры в Украине, особенностей их музыкального быта и культурно-художественных связей в Украине и зарубежом. Крепрезентативной сфере общественно-политической и культурно-музыкальной жизни казацко-гетманского государства также принадлежит деятельность военных музыкантов и, прежде всего, генеральной военной музыки. Гетманы и старшина выступили охранниками национальной музыкальной культуры, совершили значительное влияние на её дальнейшее развитие.

Ключевые слова: гетманско-старшинская среда, культурно-музыкальная жизнь, центры национальной культуры, музыкальный быт, генеральная военная музыка, военные музыканты, культурно-музыкальные связи, казацкая барочная музыкальная культура.

Horenko L.I. The general military music XVII–XVIII century: the history, structure and function intend

In the thesis the author researches the role of Hetman's stratum in the creation and development of the music-cultural life in Ukraine in the second half of the XVII–XVIII-th century. The autor examines the Hetman's stratum representatives activity in the sphere of music education and culture in Ukraine, the particularities of their musical mode and music-cultural relations inside and outside Ukraine. The autor comes to a conclusion, that suitable conditions for the development of national culture, the formation of high music education and art playing in Ukraine were made under the support of Hetman's government in the middle of the XVIII-th century. The estates of the representatives of Hetman's stratum became the national culture centers, where diferent forms of secular music art were being created and professional music specialists being educated. The military musician activity belonged to the representative shpere of social, political and music-cultural life of the Hetman-Cossacks' state. Hetman and high ranks of Cossack forces became the defenders of national culture, made a great influence on its future development.

Key words: hetman's entourage, music-cultural life, national culture centers, musical mode, general military music, military musicians, music-cultural relations, cosak's barroco cultural life.

27.03.2014 р.